

De Heraut

van de

Bereformeerde Kerken in Nederland.

Het auteursrecht van den inhoud van dit blad wordt verzekerd overeenkomstig de wet van 28 Juni 1881 (Staatsblad No. 124.)

Zondag 17 Februari 1907. No. 1520.

Dit blad wordt geregeld des Vrijdags aan de geabonneerden verzonden.
Bijdragen van medewerkers, ingezonden stukken en alles wat verder den inhoud van het blad betreft, te adresseren aan de REDACTIE, Abonnementen en Advertenties aan de ADMINISTRATIE, Bureau: Warmoesstraat 96, te Amsterdam.
Inzendingen, die later dan Dinsdag 's namiddags te 12 uren worden ontvangen, kunnen voor het nummer van die week niet meer in aanmerking komen.

Abonnementsprijs: franco aan huis, per drie maanden f 1.20, voor België per jaar f 5.30 bij vooruitbetaling, voor het verdere Buitenland en Ned.-Indië per jaar f 6.30 bij vooruitbetaling. Afzonderlijke nummers f —.10. Abonnementen worden aangenomen door het Bureau te Amsterdam, Boekhandelaars, Postdirecteuren enz.
Advertentie: van 1 tot 6 regels f 1.20, voor elk regel meer f —.30. Aanvragen en vermelding van liefdegaven f —.12 per regel.

Pro Siege.

VII.

Van vele boeken te maken, is geen einde, en veel lezende is vermoeding.
Pred. 12:12.

De Religie bekleedt in het maatschappelijke en publieke leven niet meer de plaats van voorheen. In de 16e eeuw ging het om de Religie schier alleen, thans drukt haar een donkere schaduw. De dampkring, toen der Religie gunstig, drukt haar nu veel eerder neder. De sprake der Religie in den Voorhof is gedempt. De wateren in den heiligen stroom staan op lager peil. Geheel het moderne leven werkt op het heilig erf niet mee, maar veel eerder tegen. Waarin onze eeuw ook groot moge zijn, de eeuw der Religie is ze niet. Gevolg waarvan is, dat uit hen die in het heilige slechts medeliden, telkens meerder hun puur historisch en overgeleverd geloof verlaten en in den afval overgaan, terwijl zij, wier geloof persoonlijk in de wedergeboorte wortelt, wel ter dege ook hunnerzijds gevoelen, dat ze door het leven niet meer gedragen worden, maar dat ze op steeds meer afmattende wijze tegen den stroom van het leven hebben op te roeien.

Ter verklaring van dien keer in den stand van zaken is eerst gewezen op de snelle en weergaloos overmacht, die de jongstverloopen eeuw ons over de krachten der natuur schonk; iets waardoor het gevoel van afhankelijkheid van hooger macht bij de onnadenkende menigte zienderogen afnam. En daarna is de aandacht gevestigd op de rusteloze onrust van den modernen tijd, die 't zenuwleven overprikkelt, en zoo de stilheid verstoort, waarin de Godvruchtige overpeinzing pleegde te ontkiemen. Thans moet hieraan een derde oorzaak van de algemeene gedemptheid in het leven der Religie worden toegevoegd, die men zou kunnen noemen het door allerlei andere bezet zijn van 's menschen geest.

's Menschen geest bezet een wonder veelzijdigen aanleg, en steeds zijn er enkele personen geweest die het vermogen bezaten, om hun geest naar schier alle zijden te laten uitgaan, met alles en nog wat zich schier gelijktijdig bezig te houden, en toch op elk ding dat hen bezighield, hun geest zoo intens te richten, dat zoo goed als nooit het één hen van het ander altrok. Maar zoo bestaan de meesten, bestaat vooral de groote massa niet. Integendeel. Verreweg de meesten zijn in de uitgangen van hun menschenlijken geest slechts zeer beperkt. Ze overzien geen werelddeel en geen land, zelfs geen gewest en geen wereldstad; ze wonen, als we ons zoo mogen uitdrukken, met hun geest in een vlek, zoo niet in nog kleiner gebucht. Verder reikt hun horizon niet. Wel schuilen ook in hun geest de kiemen voor allerlei andere ontwikkeling, maar die kiemen loopen niet uit. Ze kunnen maar met zeer enkele dingen te gelijk bezig zijn, en verstrooien ze hun geest te zeer, dan zijn ze ten slotte in niets iets. Hun geest uit zich soms op bijzonder krachtige wijze, en openbaart zich zelden met verrassende veerkracht, maar daartoe moeten ze dan ook al deze hun veerkracht op éénzelfde punt saamtrekken. Ze zijn sterk, ze kunnen het althans zijn, maar alleen door concentratie, door bijeenrapping van al hun kracht, ten einde ze in één bepaalde richting te doen werken. En wat ze niet hebben kunnen is, dat er te veel is dat hen aantrekt. Gebreuk dit, dan raken ze verstrooid in hun geest, en daarmee is het geheim van hun kracht weg. Wat voor Simson zijn Nazireerkroon was, is voor hen die concentratie van hun geestkracht, en komt Delila hun die hoofdbroon van hun kracht ontnemen, dan is hun kracht, vaak onherroepelijk, gebroken. Gelijk gezegd, er zijn enkelen die hier gansche lijn niet onder lijden, maar deze vormen een zeer hoog uitzondering, en mogen er al onder de overigen vaak niet weinigen zijn, die althans tot op zekere hoogte aan de dreigende verslappung van hun geest weten te ontkomen — voor de groote, overgrote massa gaat de regel, dat gemis aan concentratie de pees van haar kracht doorsnijdt, in alle kringen der maatschappij door.

De historie van uw vaderland lezende, verbaast ge er u over, dat in vroeger tijden niet alleen de helden die op den voorgrond treden, maar ook de breedere klasse der burgerij op elk terrein zoo machtig karakter, zoo wonder energie, zoo dege mannelijke kracht openbaart. En dat schier zonder enig hulpmiddel, met gebrekkige scholen, met instrumenten, die nu het aannemen niet meer waard zijn. Als er mannen gevraagd werden, om een moeilijke taak te ondernemen, stond men nooit verlegen. Het is of ze uit den grond gestampt werden. En — ze niet

't op het historische, — al wat ze opnemen, pakken ze flink aan; ze kwijten zich prachtig van hun taak, en raken het wit waarop ze mikken. Een beeld van levende kloekheid, waartegenover ons gedurig gebrek aan mannen, dien naam waard, zoo somber afsteekt. Onze mannen weten meer, omvatten meer, doen aan meer, maar de springader van hun persoonlijke kracht druppelt, waar zij toen sprong, spatte en vloede. Engeland heeft onder alle naties nog het langst zijn methode van geconcentreerde opvoeding volgehouden, en beschikt daarom vergelijkenderwijs nog altoos over de meeste mannelijke, persoonlijke kracht. Elders is kracht te over, maar de band om den pijlbundel is eraf, en tot de overweldigende krachtsuiting van vroeger komt het door gemis aan saamtrekking niet meer. Wat saamgevat nog steeds ongemeene kracht oefenen kon, ligt verstrooid, en is daardoor verzwakt. De concentratie van den geest in zichzelf, die eertijds wonderen schied, is er niet meer, en dat gemis aan concentratie weerket zich in moedeloos strompelen.

Toch is hier voorshands niets aan te doen. De geest van den tijd, het standpunt waarop onze huidige ontwikkeling staat, de factoren die ons leven beheerschen, gedogen geen andere uitkomst. Voorheen was de kennis uiterst beperkt, het gebied waarover de menselijke kennis zich uitstrekte, eng afgepaald. En zelfs in de periode der polyhistoren, d. i. van de mannen van wetenschap, die poogden heel de wetenschap te omvatten, was het veld van kennis dat ze afzielden, nog zeer wel zonder telescoop te overzien. Maar in dien toestand zijn we niet meer. De menselijke kennis is op zoo ongelooftwijze verbreed, verrijkt en uitgebreid, dat de wet van verdeling van arbeid vanzelf geboden werd. Generale kennis, generale ontwikkeling is thans hooge uitzondering. Heel het corps geestelijke arbeiders heeft zich in allerlei groepen van specialiteiten verdeeld, en elke groep is uitgetogen op het onderzoek van één bijzonderen akker van het onmetelijke veld. Alle studie is daardoor op dien bepaalden akker schier oneindig dieper geworden. Men kiest zich een bepaald voorwerp van onderzoek en studie, maar geeft zich daaraan dan ook geheel, en beziet het zoolang en zoo van alle zijden, dat het ten slotte al zijn geheimen onthult. Een polyhistor, d. i. een man die alle wetenschap omvat, is in onze tijd volstrekt ondenkbaar. Zelfs in zijn eigen vak kent ieder onzer slechts één enkel onderdeel nauwkeurig van nabij, en moeten de meesten zich voor de overige onderdelen vergenoegen met een in zich opnemen van de meer algemeene gegevens. Maar juist wijl het corps van geestelijke arbeiders, die op deze wijze bezig zijn, thans stellig tienmaal groter is dan eertijds, is de som van gewonnen kennis zoo onmetelijk groot, en strekt zich zoo onnaspeurbaar ver op heel het veld, en zoo onnaspeurbaar diep in de fundamenteën uit, dat het gewonnen kapitaal van kennis ons allen ver boven het hoofd is gewassen.

Dit had tengevolge, dat de opvoeding en opleiding van het opkomend geslacht geheel anderen vorm aannam dan voorheen. Men kon zich niet meer tot het mededeelen van enkele kundigheden bepalen. Steeds breder wordt het terrein, waarop onze jonge man en jonge vrouw zich althans eenigermate thuis moeten gevoelen. Zoo nemen de vakken van onderwijs steeds in aantal en omvang toe. Er wordt steeds meer van de pas ontluikende hersens gevergd. En de ongelukkige examens, waardoor men de proef op de som wil nemen, of de opleiding wel richtig was, zijn voor niet weinigen folteringen geworden, die den geest meer afstompen dan verhelderen. Wat op een examen alzo kon gevraagd worden, is zoo onbegrensd en onoverzienbaar, dat het onderwijs examen, waarbij op algemeene ontwikkeling geand werd, nog slechts uit de overlevering bekend is. Gevolg waarvan werd, dat schier elk examinator er dusgenaamde loopjes op na houdt, die te examinieren jongelieden af teisteren en elkaar overleveren; iets wat voor dege studie uiteraard de doodsteek is. Zoo wordt de geest des menschen van jongsaf verstrooid en verdeeld over allerlei. Diep inleven, in wat studie ook, is ondoenlijk geworden. De geest zelf wordt niet gevormd. De geest leert zichzelf niet saamvoegen en verzamelen. De concentratie van geestelijke veerkracht wordt steeds zeldzamer. *Multa non multum* noemt men dit in het Latijn, d. w. z. het wordt een veelweterij zonder dege wetenschap. En toch moeten we met dien stroom mee. Men zou een vreemde deling in het leven blijven, zoo men niet op elk terrein ten minste over de meest algemeene gegevens me kon spreken. Zelfs in Engeland, waar men het langst bij de oude methode volhardde, begint men te zwichten. De vroeger o, zoo

kleine wereld is thans zoo onmetelijk groot geworden, en van die groote wereld behoort men althans de groote heirwegen te kennen, of men kan niet voort.

Heeft dit tengevolge dat de geest op allerlei scholen, niet alleen overladen, maar tevens topzwaar geworden is, en alle vorming voor krachtige concentratie mist, daarna komt de drukpers ons vervolgen heel ons leven door, om elk eerste begin zelfs van concentratie tegen te werken.

Op zichzelf is de drukpers een der grootste zegeningen die we ontvingen. Zij is het die het gebied van kennis, voorheen voor slechts enkelen openliggend, ontsloten heeft voor de breedere kringen der maatschappij. Ze is het groote middel om het licht der kennis uit te dragen tot in de meest verborgen kringen van het maatschappelijk geheel. Maar vergeten mag daarom niet, dat diezelfde drukpers op zeer afmattende wijze beslag op onze geest legt.

Denk allereerst aan de dagbladen. Elken morgen, en veelal ook elken avond, komt 't blad in uw huis, dat u op de hoogte wil stellen van al wat er in de wereld omgaat. Werd er in oude tijden zelfs een ernstige oorlog gevoerd, dan was het al veel, zo men tien, twaalf dagen na een grooten veldslag, op grooten afstand geleverd, er eenig vaag bericht van te hooren kreeg. Thans oversteelt men u den eigen dag met steeds uitvoeriger berichten, en dwingt uw geest om geheel het verloop van den krijg tot in bijzonderheden te volgen. Zulk een krijg trekt u af. Ge leeft er in mee, en uw geest is, of ge wilt of niet, nu al uir mee bezig. En zoo is het niet alleen met een geweligen oorlog die gevoerd wordt, maar letterlijk met alles. Wat voorvalt in de parlementen van andere landen volgt ge op den voet. In den breede wordt 't u alles voorgelegd, met de kansen van elk voor en tegen. De verwickeling in andere landen pakt u, ze interesseert u, en weer is een deel van uw geest, ongewild en ongemerkt, bezet door iets wat buiten uw eigen levenskring ligt. Evenzoo legt men u voor al wat er in uw eigen land of in het vreemde land op het breede gebied van de misdaad en de dwaasheid der menschen voorvalt.

De rechtspleging van alle landen treedt u in hoofdzaak nader. Op het gebied van kunst en letterkunde leidt men u in tot in elke nieuwe verschijning. Wat op wetenschappelijk gebied merkwaardig voorvalt, wordt u in resumptie meegedeeld. Het sociale vraagstuk in al zijn wisselingen over heel het wereldtooneel vraagt u aandacht. Sport en wedstrijden leggen beslag op u. En wat op het gebied van landbouw, nijverheid, handel en scheepvaart in het groote wereldgeheel omgaat, wordt in bijzonderheden ter uwer kennis gebracht. Nu grazen op deze velden zeker niet allen even gretig. De meesten kunnen het niet aan, ze kunnen het niet bijhouden, ze slaan over, ze lezen niet meer, en het gewone gras voorbijgaande, vergasten ze zich aan wat voor ieder van hen naar zijn smaak het klaverblaadje is. Maar reeds die gedwongen keus uit het vele toont, wat overstellende omvang die stroom van leestof heeft. En ook al bepalen zeer velen zich dan tot een klaverblaadje zeer breed is toch de kring van hen die alles even willen doorneuzen, ook zijn ze niet weinigen die wel van bijna alles op de hoogte moeten blijven, en daarom elken morgen en elken avond den breiberg moeten doorzwegen.

Dan komen de tijdschriften. Bij de week en bij de halve maand, bij de maand, of bij het trimester. Met het vorige nummer zijt ge nog niet half gereed, of het nieuwe nummer is er alweer. Steeds lijver, steeds meer gemengd van inhoud. En zoo interessant dat ge het lezen moet, want ieder spreekt er over. Het wordt als een groot restaurant, waar ge alle vrije keus van uw gerechten verloren hebt, en telkens u verzoegen moet met de schotels van het vaste menu, dat men u voorlegt. Zoo bepaalt een ander voor u, en niet gij zelf, wat ge lezen zult. En juist dat soort voorgedzette leetuur valt zozeer in den smaak van den willoos geworden geest, dat er telkens nieuwe tijdschriften of weekbladen bijkomen, die op nieuw op enkele uren van uw korte week beslag leggen.

Dat wat aangaat de periodieke drukpers, maar deze, bij al haar omvang, vormt toch nog slechts een klein deel van de gehele massa leetuur die op u aanstormt. Niet alleen wat ons eigen land oplevert, maar de producten van alle landen, in origineel of in vertaling, komen zich bij u aandienen. Keer op keer oversteelt u uw boekverkooper u met heele stapels boeken op zucht. In leesgezelschappen gaan de boeken bij hoopen rond. Vakboeken die ge voor uw eigen vak moet hebben, maar vooral ook boeken van meer algemeen karakter, waar ieder in thuis moet zijn. Vooral van die boeken

die algemeen de aandacht trekken, en in het gesprek gedurig over de tong gaan. Elk jaar geeft men in elk land een afzonderlijken catalogus uit van wat in dit ééne land in dat ééne jaar verschenen is, en die catalogus vormt alleen voor ons kleine landje reeds een tamelijk lijvig boekdeel. En dat gaat jaar in jaar uit zoo voort. Alleen de boeken, verschenen gedurende uw eigen leven, vormen, zoo ge de vijfde over zijt, reeds een machtige bibliotheek. Nu kan men dien stroom wel stuiten door niet te koopen en niet te lezen. Maar men wil toch niet achterlijk, men wil kind van zijn tijd zijn. En wat ook meetelt, er zijn boeken met een magneet er in, die u onweerstaanbaar aantrekken. Vooral de roman-litteratuur is velen te machtig. Ze kunnen er niet van aflijven. En eenmaal in zoo'n roman verzonken, dan komen ze er niet uit, eer de laatste bladzijde gehaald is. En ook zulk een roman legt beslag op hun geest, verstoort, en trekt hen van de concentratie van eigen geestesleven af. Dit alles nu, zonder nog te spreken van de onzedelijke literatuur, die vooral het jongere geslacht zoo licht verleidt, en niet alleen den geest verstoort, maar ook de passie prikkelt.

Vergelijkt ge met dien toestand nu de omstandigheden te midden waarvan onze vaders leefden, dan kunt ge u bijna geen juiste voorstelling meer vormen van de betrekkelijke rust en kalmte waarin zij hun dagen sletten. Couranten pas aan het opkomen. Zeldzaam en uiterst klein van formaat. Zóó uitgelezen. Geen post, dan soms in twee dagen. Tijdschriften niet aan de markt. Vreemde literatuur slechts in zeer enkele gezinnen. En al wat de boekenmarkt in een heel jaar bracht, een klein aantal meest Latijnsche boeken, en dan pamfletten; voorts wat gedichten. Maar nooit en nimmer de stroom van literatuur die als een vloedgolf op hen aanstoot, hen optilde en ze verzwolp. Een zelfde boek las men soms twee en drie maal, en tot zeer enkele geschriften was de kleine bibliotheek beperkt. Zoo bleef de geest van den mensch voor verre weg het langer deel van den dag aan zichzelf overgelaten, of verloor zich in kout en gesprek. En wat men zou lezen, dat koos men, dat kreeg men met moeite in handen, en was gemeenlijk in zoo onsmakelijke stijl geschreven, dat men het bepaald moest willen lezen, om er door geboeid te worden. Men werd nooit overvoerd. Men at spaarsamer, kariger en eenvoudiger, maar men bleef bij het kiezen van zijn geestelijke spijs heer en meester aan eigen tafel. Zoo bleef er ruimte van tijd om in zichzelf in te keeren, om na te denken, om in zijn geest met zich-zelf te verzoeken. De concentratie van den geest kwam dusdoende vanzelf, en opzettelijk moest soms afleiding, verstrooiing en ontspanning gezocht, om den te sterken drang tot het bezig zijn met zijn eigen geest te ontkomen. De geest bleef meer heer in eigen huis. Er werd niet zoo rusteloos aan de deur geklopt. Dat een andere geest in het stille sielsvertrek binnendrong, om beslag op den stillen peizer te leggen, was meer uitzondering. De geest des menschen was wel bezig, wel doende, wel actief, maar hij was niet zoo aldoor bezet, door wat de drukpers bij den gewonen burger binnendroeg. Thans bijna een bestelkantoor, waar ieder die wat schrift zijn pakje komt neerleggen, ontving men destijds alleen wat men zelf bestelde, en voorts had de geest zijn eigen levensproces, dat karakter en veerkracht vormde.

Dien tijd terug te wenschen, is het grijpen naar de lucht. Dat kan niet. Dat mag niet. Dat zou naar het roet in den domper rieken. In logische ontwikkeling is uit wat toen was, hetgeen nu is, opgegroeid. Het is Gods bestel dat het leven zich verruimen, zich verbreden, zich uitzetten zou. En ten slotte zal wel blijken, dat in den menschenlijken geest de vermogens sluimeren, om ook onder deze overweldiging van wat ons bezet houdt, onze vrijheid van geest te herwinnen. We leven in een overgangstijdsperk, en zoo snel ging het daarbij toe, dat onze geest er niet op voorbereid was. We zijn van ons stuk gebracht. We hebben ons evenwicht verloren, en elk onzer heeft zich in te spannen, om van den éénen kant het leven van zijn tijd mee te leven, en toch van den anderen kant zijn geest vrij te houden en tot concentratie in zich-zelf te dwingen.

Maar voor de groote massa kan dit niet, en bij de beoordeeling van het verval der Religie in de maatschappij, zult ge ook hier een open oog voor hebben. Wie in het Heilgdom binnenging, staat ook nu veilig, maar de schare die nog in den Voorhof toeft, ondergaat den schadelijken invloed van de rukwinden die des daags gieren. Het traditionele, het historisch overgeleverde geloof der menigte, (van het persoonlijk geloof der toegebrachte kinderen Gods wel te onder-

scheiden), is tegen dien opgestoken storm niet bestand. Onder die schare in den Voorhof weet men veel, en is met veel bezig, en stelt men in allerlei belang, maar de geest is er niet vrij meer, de geest ligt oversteelt, de geest is er bezet door de veelheid van kennis en wetenschap omtrent allerlei dingen, die dag aan dag in het bewustzijn binnendringt. Ze voelen zelf dat dit drukt, en hebben daarom veel meer dan anderen aan vermaak, aan ontspanning behoefte; maar de kalmte, de rust, de geestelijkheid, om zich in zichzelf terug te trekken, en zich in zichzelf te concentreren, hebben ze niet. Hun geest is aldoor met allerlei bezig, niet omdat ze het zoeken en willen, maar omdat 't alles op hen aanvalt, hen bestormt, hen overmant, en alle plaats in hun hart en in hun denken ongevraagd bezet. Ze leven niet, maar worden geleefd. Ze hebben geen keuze meer, maar moeten nemen wat hun wordt voorgeset. Dit verstoort hen, dit verdeelt hen in hun eigen binnenste. Ze moeten denken wat anderen denken. Er is beslag op hen gelegd. Ze zijn zichzelf niet meer.

Strekte nu hetgeen alzo als een stroom in hen vloeit, om de Religie te bevestigen, of althans op de Religie hun aandacht te vestigen, zoo zou de afval van het geloof der vaders ook onder deze breede schare, nog zoo fataal niet zijn. Maar juist het omgekeerde is het geval. Voor verreweg het overgrote deel gaat al wat in die vloedgolf hen overstroomt, geheel buiten de Religie om. Het is alles opkomend uit de wereld en met de wereld bezig. De ziel komt er wel in voor, veel in voor zelfs, maar de ziel zoals ze hier op aarde worstelt, zich vergaapt aan den schijn, en zich ontdaelt. Of ook, waar hooger gemikt wordt, en het edelere opvlamt, en het ideaal schittert, zoo blijft het toch alles tot dit leven beperkt, en van een hoogere en eeuwige bestemming merkt ge niets. En wel wordt ook de Religie, hoe weinig dan ook, besproken, maar zoo ze ter sprake komt, nog meest in afbrekenden zin, hetzij de grondslag der Religie zelf ondermijnd wordt, hetzij de belijders der Religie aan spot en schimp worden overgegeven.

Zoo duikt er uit heel dien overstellenden stroom bijna nimmer een kracht op, zóóom om in het overgeleverde geloof te bevestigen, als om diepe religieuze gedachten op te wekken, en veel min nog om den mensch tot het zoeken van en het dorsten naar zijn God te verlokken.

Aan de Kerk was men reeds vervreemd. De Heilige Schrift is voor goed in de boekenkast bijgezet. Een godsdienstige leetuur vindt men taai en saai. Ze prikkelt niet en ontspant niet. Vandaar dat almeer ook het vrouwelijk geslacht, dat nog een tijdlang aan de oude traditie vasthield, zich van de Christelijke Religie afkeert, soms nog om in Spiritisme of Theosofie een nieuwen prikkel te zoeken, maar meer nog, helaas, om aan alle Religie den rug toe te keeren. En hoe kan dit anders? Religie vraagt allereerst concentratie van den geest. Zonder concentratie van den geest is er geen gebed. Nog wel een formuliergebed voor het eten, of een afgerafeld „Onze Vader“, maar geen gebed uit het hart, uit de diepte der ziel, geen zoeken van den Oneindigen met onzen eindigen geest. Men keert, bezet als men in zijn geest is, niet meer in zichzelf in. Men wil het niet meer. Men is er bang voor. En ook, men is er te verstrooid voor. De geest is er altoos te vol, te bezet, te overladen voor. Reeds op school is men aan concentratie onttend. Heel het leven door is men van de concentratie van zijn geest al meer afgezworven. Men is er niet voor gevormd. Men is er niet meer toe in staat. En waar zoo alles van God afrekt, en schier niets meer prikkelt om 't hart tot God op te heffen, hoe wil dan in den Voorhof nog eenige Religie, dien naam waard, standhouden?

Vergeet toch niet, dat alle Religie is een indringen in de eenheid van het heelal, om in die eenheid den Ene, uit Wien 't alles is, met het verborgene der ziel aan te grijpen. Ge moet dus, om in Gods vrucht u te verlustigen, uit het vele, uit het allerlei, uit het eindeloos onderscheidene, tot den samenhang van dit alles op klimmen, zult ge tot den Ene, uit Wien het alles is, door-dringen, en juist tot die saamvatting, tot het ingaan in die eenheid, tot het overschrijden van de grens die het eindige van het oneindige afscheidt, komt het bij die lieden in den Voorhof zoo bijna nimmer. De massa der dingen die hen oversteelt, is er te groot voor. Als ge met hen spreekt, voelt ge dan ook dat ze niet alleen te verstrooid van zin, te veel hangend aan het eenkele zijn, maar ook dat de veer van binnen, die het religieuze leven op moet buigen, in hen niet meer veert.

Dit hindert nu wel aan het zich verzamelen van de geloovigen in het Heilgdom niet,

